

DEZINFORMÁCIE A KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE V MASMEDIÁLNO M PRIESTORE

Mgr. Jozef Michal **MINTAL**, PhD.

ÚVOD

Dezinformácie a konšpiračné teórie rozhodne nie sú novým fenoménom. Bezpochyby možno tvrdiť, že ľudia sa už po tisícročia uchylujú k zámernému šíreniu nepravdivých informácií a vytváraniu konšpiračných teórií. Dobrou ilustráciou tejto odvekej schopnosti fabulovať je napríklad príbeh sv. Šimona z Tridentu. Počas veľkonočného obdobia v roku 1475 zavítal do Tridentu ¹⁾ františkánsky mních Bernardino da Feltre ²⁾, ktorý prišiel do mesta predniesť pôstne kázne. ³⁾ Da Feltre bol známy svojim odporom voči židom. Nie je teda prekvapením, že tento jeho odpor bolo značne cítiť aj v jeho pôstnych kázňach, v ktorých židov obvinil z viacerých prečinov. Pár dní po da Feltreho kázňach zmizol v meste malý chlapec menom Šimon. Takmer okamžite sa v meste posilnenom protižidovskými kázňami začali šíriť fámy, že Šimona zavraždili židia. Chlapcovo bezvládne telo bolo o dva dni po jeho zmiznutí nájdené miestnymi židmi neďaleko ich synagógy. ⁴⁾ Následne fámy o vine židov nabrali na intenzite, pričom prevládla fáma, že Šimona židia nielenže zabil, ale že z neho vysali aj krv, ktorú použili na prípravu svojich pokrmov. ⁵⁾ Na základe vykonštruovaných dôkazov bolo takmer dvadsať miestnych židov zatknutých, mučených a väčšina z nich aj zabitých. Zároveň tento smutný príbeh v celej Európe odštartoval masívnu vlnu obviňovania židov z rituálnych vražd, ktorá vyústila do celkového prehlbenia antisemitizmu a vyžiadala si nespočetné obete. ⁶⁾ K šíreniu týchto fám zásadne prispela v tej dobe nová technológia – kníhtlač. ⁷⁾

Kníhtlač, však samozrejme, nie je jediná technológia v našej histórii, ktorá okrem množstva pozitív prispela aj k prehlbeniu viacerých negatívnych spoločenských javov. Či už to bol rozhlas alebo televízia, ľudstvo prešlo viacerými mediálno-technologickými vlnami, ktoré mali okrem iného dopad aj na šírenie nepravdivých informácií. Možno sa však domnievať, že aktuálna vlna sa ukázala v tomto kontexte ako spoločensky najviac rušivá. Rýchla expanzia kybernetického priestoru, podporená rozvojom a dostupnosťou počítačových systémov, vytvorila novú realitu prekonávajúcu fyzické a sociálne bariéry. To, čo si kedysi vyžadovalo veľké prostriedky a značný čas na rozšírenie určitých nepravdivých informácií, teraz môže teoreticky dosiahnuť takmer každý a skoro okamžite pomocou iba niekoľkých kliknutí. Nemožno sa preto čudovať, že problematika šírenia nepravdivých informácií sa v posledných rokoch stala jedným z hlavných bodov verejného diškurzu vo viacerých štátoch sveta. ⁸⁾

1) Mesto na severe súčasného Talianska.

2) Rodným menom Martin Tomitani.

3) HSIA, R. P.: Trent 1475 : Stories of a Ritual Murder Trial, 1992.

4) Išlo o nehnuteľnosť miestneho žida Samuela, ktorá zároveň slúžila aj ako synagóga.

5) Konkrétne išlo o maces, čo je druh nekvaseného chleba.

6) TETER, M.: Blood Libel : on The Trail of an Antisemitic Myth, 2020.

7) BOWD, S.: Simon of Trent, 2020.

8) NENADIĆ, I.: Unpacking the 'European Approach' to Tackling Challenges of Disinformation..., 2019.

Cieľom toho príspevku je v prvej kapitole v krátkosti načrtnúť základné terminologické východiská pojmov dezinformácie a konšpiračné teórie, ktoré sú v nasledujúcej kapitole následne aplikované na preskúmanie dominantných kanálov šírenia nepravdivých a zavádzajúcich informácií, primárne v kontexte slovenského informačného priestoru. V poslednej kapitole sa príspevok sústreďuje na stručné popísanie viacerých pohnútok a modi operandi troch kategórií aktérov, primárne prítomných v cykle tvorby a šírenia nepravdivého a zavádzajúceho obsahu. Lepšie pochopenie týchto premenných môže prispieť k nájdeniu a implementácii efektívnych nástrojov limitovania prítomnosti a virality takéhoto obsahu.

1 DEFINIČNÁ BÁZA

Podobne ako pri viacerých iných definičných vymedzeniach, ani v prípade pojmov dezinformácie a konšpiračné teórie, nemožno hovoriť o existencii jednotného, univerzálne akceptovaného definičného vymedzenia. Napriek tejto definičnej rôznorodosti, vo všeobecnosti možno povedať, že značná časť odborníkov do istej miery zdieľa spoločný pohľad na to, čo tieto dva koncepty predstavujú.

1.1 Dezinformácie

Pojem dezinformácie možno vo všeobecnosti chápať ako zavádzajúce alebo nepravdivé informácie, ktoré sú šírené zámerne. Práve tento aspekt intencionality odlišuje dezinformácie od v súčasnosti rovnako značne rozšíreného pojmu misinformácie, ktoré možno vnímať ako neúmyselne šírené nepravdivé alebo zavádzajúce informácie. Takéto rozdelenie na základe intencionality je pritom rozšírené nielen v akademických kruhoch, ale aj v rámci orgánov štátnej správy.⁹⁾ V podmienkach Slovenskej republiky pojem dezinformácie zatiaľ nebol kodifikovaný. Snahy o jeho kodifikáciu však už prebiehajú. Lepšiu situáciu v tejto oblasti možno badať na úrovni inštitúcií a orgánov Európskej únie, ktoré sa v značnej miere pridriavajú¹⁰⁾ definičného vymedzenia obsiahnutého v správe Skupiny odborníkov EÚ na vysokej úrovni pre fake news a online dezinformácie, ktorá chápe dezinformácie ako „*zahŕňajúce všetky formy falošných, nepresných alebo zavádzajúcich informácií, ktoré sú navrhnuté, prezentované a propagované s cieľom spôsobiť škodu verejnosti alebo za účelom zisku*“.¹¹⁾ Misinformácie sú zase na druhej strane v správe chápané ako „*zavádzajúce alebo nepresné informácie zdieľané ľuďmi, ktorí ich za také nepovažujú*“.¹²⁾

Často používaným pojmom, s ktorým sa možno stretnúť v kontexte dezinformácií a misinformácií je aj *fake news*. Tento pojem, ktorý sa dokonca stal slovom roku 2017 slovníka Collins Dictionary¹³⁾ je však viacerými expertami považovaný za značne problematický, a to nielen z obsahového hľadiska. Jedným z dôvodov je jeho silné sprofanovanie zo strany viacerých politikov, ktorí v snahe diskreditovať názorových kritikov, ním častokrát označujú všetky informácie, ktoré im nie sú

9) FATHAIGH, R. Ó. - HELBERGER, N. - APPELMAN, N.: The Perils of Legally Defining..., 2021.

10) Pri bližšom pohľade však možno badať istý obsahový odklon.

11) A Multi-Dimensional Approach to Disinformation..., 2018.

12) Directorate-General for Communications Networks.

13) Anglickým výrazem roku je 'fake news'..., 2017.

POZNÁMKY

osobne po vôli, čo je aj príklad bývalého prezidenta USA Donalda Trumpa. ¹⁴⁾ Možno sa teda domnievať, že všeobsažnosť a negatívne konotácie ¹⁵⁾ spravili z pojmu fake news do značnej miery „prázdny pojem“.

1.2 Konšpiračné teórie

Pod pojmom konšpiračné teórie, niekedy označované aj ako sprisahanecké teórie, možno podľa Panczovej chápať „nepodložené, neoverené, resp. oficiálne neakceptované informácie, ktoré varujú pred nebezpečným sprisahaním“. ¹⁶⁾ Takéto teórie častokrát kombinujú pravdivé a nepravdivé informácie, prepájajú medzi sebou udalosti, ktoré spolu nesúvisia a celkovo sa snažia ľudí presvedčiť, že niečo je úplne inak ako vyzerá. Ilustráciou konšpiračných teórií môže byť napríklad populárna konšpiračná teória, že člen skupiny Beatles, Paul McCartney v skutočnosti zomrel v roku 1966, avšak kvôli peniazom plynúcim z Beatles sa ostatní členovia a manažér skupiny rozhodli zaangažovať dabléra, ktorý prevzal McCartneyho miesto.

Pojem konšpiračné teórie je často zamieňaný za pojem konšpirácia. Tento pojem označuje konkrétne sprisahanie. Zjednodušene možno povedať, že konšpiračná teória je teória o sprisahaní. Vo všeobecnosti podľa Uscinskiho sprisahania zahŕňajú malú skupinku vplyvných aktérov, ktorí konajú tajne vo svoj vlastný prospech a proti spoločenskému dobru. ¹⁷⁾ Ilustráciou konšpirácie môžu byť napríklad snahy Nixonovej prezidentskej administratívy v USA zakryť svoju účasť na vlámaní sa do ústredia Demokratického národného výboru v roku 1972, v súčasnosti neslávne známe pod názvom aféra Watergate.

2 INFORMAČNÝ PRIESTOR A NEPRAVIDIVÉ A ZAVÁDZAJÚCE INFORMÁCIE

Jednoduchosť vytvárania a šírenia nepravdivých a zavádzajúcich informácií je dnes viditeľná vo viacerých štátoch sveta, pričom Slovensko nie je výnimkou. Vo všeobecnosti možno tvrdiť, že primárnymi kanálmi na šírenie tohto škodlivého obsahu sa v súčasnosti stali predovšetkým webové stránky a účty ¹⁸⁾ na sociálnych sieťových službách (ďalej len „SSS“), ako je napríklad Facebook. Pri analýze primárnych kanálov šírenia nepravdivých a zavádzajúcich informácií je potrebné brať do úvahy aj lokálne špecifiká informačného priestoru daného štátu. Dobrou ilustráciou takýchto rozdielov je porovnanie informačného priestoru Spojených štátov amerických a Slovenskej republiky. Zatiaľ čo na Slovensku sa javia ako primárne zdroje šírenia tohto škodlivého obsahu už zmieňované webové stránky a účty najmä na Facebooku, v USA zohrávajú značnú úlohu v šírení aj lokálne a celonárodné televízie ako Fox News alebo One America News. ¹⁹⁾

14) CUNHA, E. et al.: Fake News as We Feel, 2018.

15) Asociatívny význam, ktorý slovo alebo slovné spojenie získava používaním v istých kontextoch a situáciách (zdroj: slovník.juls.savba.sk).

16) PANCZOVÁ, Z.: Konšpiračné teórie..., 2017.

17) USCINSKI, J. E.: Conspiracy Theories, 2020.

18) Účet na SSS, s prihliadnutím na špecifiká danej SSS, je v tomto ponímaní chápaný široko, zahŕňajúci individuálne užívateľské účty ako aj stránky.

19) Pozri napr. BENKLER, T. - FARIS, R. - ROBERTS, H.: Network propaganda..., 2018.

2.1 Kanály šírenia v slovenskom informačnom priestore

POZNÁMKY

Čo sa týka primárnych kanálov nepravdivých a zavádzajúcich informácií v slovenskom informačnom priestore, ide najmä už o skôr spomínané webstránky a účty na SSS. Určiť presné číslo takýchto šíriteľov je náročné. Problematika vytvárania zoznamu zdrojov šíriacich nepravdivé a zavádzajúce informácie je spojená s relatívnou jednoduchosťou, s akou je možné vytvárať, upravovať alebo odstraňovať webové stránky a účty na SSS so sporným obsahom.²⁰⁾ Čo sa týka slovenských webových stránok so sporným obsahom, najkomplexnejší zoznam webových stránok je spravovaný združením Konšpiratori.sk, ktoré zároveň prevádzkuje webovú stránku s rovnakým názvom. Na zozname, ktorý je v značnej miere využívaný slovenskými expertami, sú webové stránky hodnotené na desaťbodovej škále, pričom webové stránky, ktoré získajú šesť a viac bodov, sa považujú za stránky s *“neserióznym, klamlivým, podvodným, konšpiračným alebo propagandistickým obsahom”*.²¹⁾ Webstránky hodnotí hodnotiacia komisia, zložená z historikov, politológov, lekárov a novinárov, ktorí danú webstránku hodnotia na základe verejne dostupných kritérií.

Ku koncu júna 2021 bolo v databáze konspiratori.sk evidovaných 210 webových stránok so šiestimi a viac bodmi, pričom počet stále aktívnych webových stránok primárne v slovenskom jazyku bol 65.²²⁾ Z obsahového hľadiska pokrývajú tieto webstránky širokú škálu tém. Vo všeobecnosti ich možno charakterizovať ako primárne spadajúce do jednej z nasledovných obsahových kategórií zameraných na: 1. spravodajstvo, 2. ideologicky podporujúce, 3. zdravie a životný štýl a 4. paranormálne javy. Už niekoľko rokov, nielen počtom, dominuje kategória webstránok zameraných na spravodajstvo.²²⁾ Čo sa týka návštevnosti slovenských webových stránok so sporným obsahom, mnohé takéto webstránky dosahujú iba nízke čísla. Existuje však niekoľko výnimiek, pričom niektoré webové stránky so sporným obsahom sa dokonca umiestňujú v prvej stovke najnavštevovanejších webov na Slovensku.²³⁾ Napriek značnému dosahu niektorých týchto webových stránok so sporným obsahom, zostáva ich vlastnícke a finančné pozadie záhadou. Príkladom tejto situácie je značné využívanie rôznych anonymizačných služieb zo strany prevádzkovateľov slovenských webstránok so sporným obsahom, kedy viaceré takéto webové stránky využívajú napríklad offshorový hosting²⁴⁾ v štátoch ako Panama alebo Barbados.²⁵⁾

Webstránky so sporným obsahom však nie sú jediným kanálom, ktorým sa v slovenskom infopriestore šíria dezinformácie a konšpiračné teórie. Ešte dôležitejším kanálom šírenia sú účty na sociálnych sieťových službách, predovšetkým na Facebooku, ktorý je momentálne na Slovensku najpoužívanejšou SSS.²⁶⁾ Presný počet takýchto šíriteľov nepravdivých a zavádzajúcich informácií je rovnako, ako v prípade webstránok so sporným obsahom, ťažké určiť. Najobsiahlejšia verejne dostupná

20) KLINGOVA, K.: What Do We Know About Disinformation Websites in the Czech Republic..., 2018.

21) Konspiratori.sk, 2021.

22) MINTAL, J. M. - KALMAN, M. - FABIÁN, K.: Hide and Seek in Slovakia..., 2021.

23) MINTAL, J. M. - RUSNÁK, A.: Slovakia: Snake Oil Spills onto the Web, 2020.

24) Označuje prax hostovania webovej stránky na serveroch umiestnených mimo územia štátu pôvodu vlastníka danej webovej stránky.

25) MINTAL, J. M. et al.: Examining the Tech Stacks..., 2021.

26) Slovakia, 2020.

POZNÁMKY

databáza takýchto zdrojov na SSS je spravovaná skupinou blbec.online, ktorá zároveň prevádzkuje rovnomennú webovú stránku. ²⁷⁾

Na rozdiel od projektu konspiratori.sk je transparentnosť stránky blbec.online nižšia, čo vyplýva z viacerých faktorov. Nie je verejne známa totožnosť ľudí, ktorí stoja za projektom a hoci sú kritériá na zaradenie účtu na SSS do ich databázy verejne dostupné, procesu posudzovania chýba verejná transparentnosť prítomná v konspiratoroch.sk. Napriek týmto nedostatkom sa v posledných rokoch databáza vykryštalizovala ako spoľahlivý zdroj informácií pre slovenských odborníkov na dezinformačnú scénu, z ktorých niektorí sa dokonca priamo podieľajú na jej spravovaní.

Na začiatku decembra 2021 blbec.online uvádzal 1 688 monitorovaných kanálov na SSS. ²⁷⁾ Predpokladá sa, že mnohé účty na SSS prevádzkujú tí istí jednotlivci alebo skupiny, čím sa vytvárajú tzv. dezinformačné ekológie. Pod týmto výrazom možno rozumieť spleť rôznych, na prvý pohľad prepojených, ale aj neprepojených kanálov šírenia dezinformácií, pozostávajúcich napríklad z viacerých navzájom prepojených webstránok, skupín a stránok na SSS. Vzťah medzi webstránkami so sporným obsahom a účtami napríklad na Facebooku, možno vo všeobecnosti charakterizovať ako značne symbiotický. Ako dobrý príklad takejto symbiózy možno uviesť jednu bežne využívanú techniku šíriteľov dezinformácií, ktorá sa využíva na zvýšenie zdanlivej dôveryhodnosti účtov napríklad na Facebooku. Pri tejto technike správcovia prepojených webových stránok a účtov na Facebooku najskôr vytvoria článok na webstránke tváriacej sa ako spravodajský portál, ktorý následne prostredníctvom prepojených facebookových účtov zdieľajú. Vytvorením príspevku na SSS využívajúceho odkaz na webstránku, ktorá sa môže na prvý pohľad zdať ako smerodajný zdroj, celý príspevok na SSS zvyšuje svoju vlastnú dôveryhodnosť.

3 POCHOPENIE CYKLU ŠÍRENIA A TVORBY

Na nájdenie efektívnych možností ako minimalizovať prítomnosť a viralitu nepravdivých a zavádzajúcich informácií v informačnom priestore, je potrebné pochopiť pohnútky a modus operandi primárne troch kategórií aktérov: tvorcov nepravdivých a zavádzajúcich informácií; šíriteľov nepravdivých a zavádzajúcich informácií a platforiem umožňujúcich šírenie takéhoto obsahu.

3.1. Tvorcovia

Častokrát môže byť nejasné kto presne, a prečo vytvoril danú nepravdivú alebo zavádzajúcu informáciu. Motivácií vytvoriť takýto obsah je niekoľko, pričom platí, že daný aktér, či už je to vláda, podnik, alebo jednotlivec môže mať aj viacero simultánnych zdrojov motivácie tvorby. Medzi silné zdroje motivácie bezpochyby možno zaradiť:

- zahranično-politické pohnútky;
- domáco-politické pohnútky;
- sociálne potreby;
- finančné pohnútky.

²⁷⁾ Monitoring extrémistov na sociálnych sieťach, 2021.

Dobrou ilustráciou prvej kategórie pohnútok bola napríklad dezinformačná kampaň podporovaná vládou Ruskej federácie, ktorá bola navrhnutá na podnietenie sociálnych nezhôd v americkej spoločnosti, so snahou zasiahnuť do prezidentských volieb v USA v roku 2016.²⁸⁾ V histórii existuje nespočetné množstvo ďalších prípadov, keď rôzne štáty využívali na dosiahnutie svojich zahraničnopolitických cieľov dezinformačné kampane, či už išlo o prípady dezinformačných kampaní s cieľom zosmiešniť nepriateľský štát navonok, alebo rozvrátiť spoločenskú kohéziu, a tým pripraviť živnú pôdu na vojenský útok.²⁹⁾

Ako v oblasti zahraničnej politiky, tak aj v oblasti domácej politiky možno pozorovať viacerých aktérov živiacich obyvateľstvo dezinformáciami a konšpiračnými teóriami. Ich cieľ je častokrát veľmi jednoduchý – udržať, respektíve posilniť svoje voličské preferencie. V podmienkach Slovenskej republiky je scéna domácich politických aktérov šíriacich dezinformačné a konšpiračné teórie obzvlášť silná. Tento fakt možno vidieť napríklad na rebríčku slovenských účtov na Facebooku s najvyšším počtom interakcií za posledný rok, v rámci ktorého sa na najvyšších priečkach umiestňujú viacerí domáci politici a politické subjekty, ktorí cez svoje účty v značnej miere šíria práve nepravdivé a zavádzajúce informácie.³⁰⁾

Častokrát prehladanou motiváciou tvorby nepravdivých a zavádzajúcich informácií môže byť aj napĺňanie sociálnych potrieb, ako sú napríklad status, pozornosť alebo zábava. Dobrou ilustráciou môže byť motivácia viacerých používateľov napríklad Facebooku vytvárať obsah, ktorý bude rezonovať u ich skladovateľov, pričom cielená tvorba nepravdivých a zavádzajúcich informácií môže byť, žiaľ efektívnym spôsobom ako tento cieľ, minimálne z krátkodobého hľadiska, naplnená.³¹⁾

Ďalšou pohnútkou tvorby nepravdivých a zavádzajúcich informácií je peňažný zisk. Ako vyplýva napríklad zo štúdie realizovanej spoločnosťami NewsGuard a Comscore, dezinformačné a misinformačné webstránky globálne generujú približne 2,6 miliardy dolárov ročne na reklame.³²⁾ Silné pohnútky peňažného zisku možno vidieť aj pri viacerých slovenských webstránkach so sporným obsahom. Štúdia realizovaná na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti v roku 2019 zistila, že až 27 takýchto webových stránok z celkovej počtu 49 skúmaných zarába na reklame.²³⁾ Reklama samozrejme nie je jediným zdrojom príjmov slovenských stránok so sporným obsahom. Medzi ďalšie dôležité zdroje príjmov možno zaradiť aj predaj produktov a služieb, dve/tri percentá z dane a crowdfunding.³³⁾ Kombinované ročné tržby z týchto zdrojov predstavujú pre prevádzkovateľov jednotlivých webových stránok so sporným obsahom od pár stoviek eur, až po niekoľko stotisíc eur ročne pre vybrané subjekty.²³⁾

28) MUELLER, R. S.: Report on the Investigation into Russian Interference in the 2016..., 2019.

29) RID, T.: Active Measures..., 2021.

30) Na základe dát z CrowdTangle.

31) MARWICK, A. - LEWIS, R.: Media Manipulation and Disinformation Online, 2017.

32) Special Report..., 2021.

33) Ide o tzv. financovanie davom, kedy ľudia zasielajú danej entite finančné prostriedky či už priamo na bankový účet, SMS, platobnou kartou a pod.

POZNÁMKY

3.2 Šíritelia

Šíriteľov zavádzajúcich alebo nepravdivých informácií, t. j. aktérov, ktorí nie sú primárnymi tvorcami daného obsahu, možno vo všeobecnosti zaradiť do jednej z dvoch kategórií: aktéri vedome šíriaci zavádzajúce alebo nepravdivé informácie a aktéri nevedome šíriaci zavádzajúce alebo nepravdivé informácie. V rámci prvej zmienenej kategórie ide o aktérov, ktorí zavádzajúcu alebo nepravdivú informáciu prevezmú a šíria ďalej bez akejkoľvek úpravy. Silnými zdrojmi motivácie šírenia sú v takomto prípade, ako tomu je aj pri tvorcach, napríklad zahranično-politické alebo finančné pohnútky. V rámci druhej kategórie aktérov ide o širokú paletu navzájom sa dopĺňajúcich možných vysvetlení, prečo ľudia nevedome zdieľajú zavádzajúce alebo nepravdivé informácie, t. j. misinformácie. Jedno z pravdepodobne najcitovanejších vysvetlení častého zdieľania takéhoto obsahu vychádza z teórie duálnych procesov spracovania informácií. Zatiaľ, čo v niektorých situáciách osoby zvažujú informácie, ktoré majú k dispozícii, v iných situáciách robia rýchle rozhodnutia založené na periférnych podnetoch a heuristike.³⁴⁾ Tieto „mentálne skratky“, ktoré ľuďom uľahčujú život, však môžu mať zároveň aj značne negatívne dopady. Medzi známe heuristiky, ktoré zjednodušujú život, ale zároveň prispievajú k nevedomému šíreniu zavádzajúcich alebo nepravdivých informácií možno zaradiť napríklad autoritu alebo konsenzus.³⁴⁾ K prvej zmieňovanej heuristike dochádza vtedy, keď osoba verí názoru autority len preto, že táto osoba je autoritou. Ilustráciou môže byť dynamika žiak – učiteľ, v ktorej častokrát žiak verí informáciám od učiteľa len na základe toho, že ide o učiteľa. Druhá zmieňovaná heuristika je badateľná v situáciách, kedy napríklad človek s menšími vedomosťami o istej špecifickej situácii prevezme „automaticky“ názor, ktorý zastáva väčšina ostatných jemu blízkych ľudí. Ilustráciou tejto druhej heuristiky je napríklad zdieľanie nepravdivého statusu na Facebooku na základe toho, že má veľké množstvo pozitívnych reakcií a zdieľaní od priateľov. Samozrejme, autorita a konsenzus sú len dve z veľkého množstva heuristik, ktoré prispievajú k nevedomému šíreniu nepravdivých a zavádzajúcich informácií.

3.3 Platformy

Na prvý pohľad sa môže zdať, že sociálne sieťové služby ako Facebook sú len neutrálnym nástrojom šíriacim informácie. Pri bližšom pohľade na fungovanie tejto platformy je zrejmé, že tomu tak zďaleka nie je. Biznis model viacerých populárnych SSS je založený na ziskoch z reklamy, pričom samotné SSS možno označiť za špecializovanú formu sprostredkovateľa v dvojstrannom trhu.³⁵⁾ Zjednodušene možno teda tvrdiť, že SSS konvertujú pozornosť svojich užívateľov na peniaze. Zákazníkmi SSS väčšinou nie sú bežní ľudia, ktorí napríklad Facebook využívajú len na pozeranie videí a písanie komentárov, ale spoločnosti a jednotlivci, ktorí Facebooku zaplatia za to, aby zobrazil ich reklamu. Ako však lepšie pochopiť pohnútky napríklad Facebooku³⁶⁾ v kontexte šírenia nepravdivých a zavádzajúcich informácií? Ak vychádzame z predpokladu, že ekonomickým cieľom každého podniku je prežiť a rozvíjať sa,

34) BUCHANAN, T.: Why Do People Share Disinformation On Social Media?, 2020.

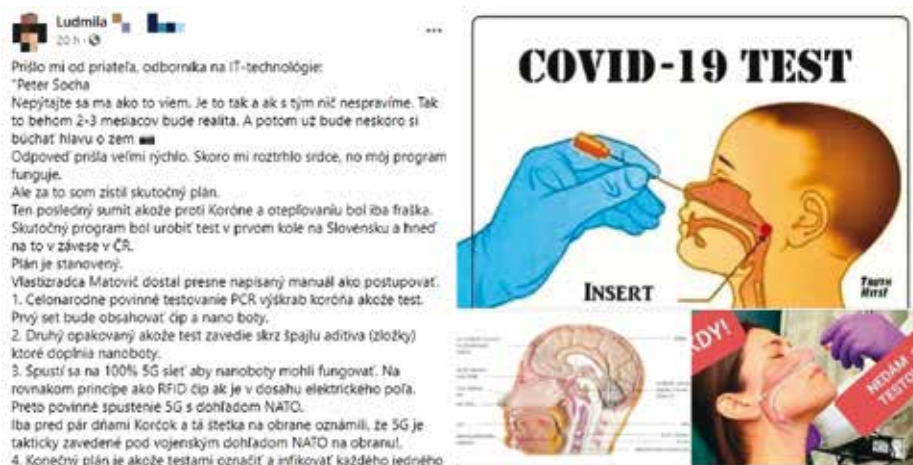
35) WU, T.: The Attention Merchants..., 2016.

36) Momentálne už ide o spoločnosť Meta Platforms, Inc., ktorá je prevádzkovateľom viacerých SSS, medzi iným ak Facebooku.

dosiahnutie tohto cieľa je v prípade Facebooku, ale aj viacerých iných SSS primárne možné, a to: zvýšením počtu užívateľov, ktorí budú konzumovať reklamu alebo udržaním aktuálnych užívateľov dlhšie na platforme. Na tomto je možné vidieť ako sú SSS navrhované v oblasti využívania algoritmov. Tie triedia čo sa zobrazí užívateľovi na nástenke a v akom poradí. Do veľkej miery preferujú obsah, ktorý užívateľa udrží dlhšie na platforme.³⁷⁾ Takýto obsah má tendenciu byť emočne nabitý, resp. vykazovať vyššiu mieru novosti, čo je žiaľ aj prípad zavádzajúcich a nepravdivých informácií.³⁸⁾

3.4 Modi operandi

Vo všeobecnosti možno tvrdiť, že modus operandi jednotlivých aktérov v cieľovej tvorbe a šírení nepravdivého a zavádzajúceho obsahu je ovplyvnený jednak hlavným cieľom aktéra (napr. naštrbenie dôvery vo vládu), alebo jeho spôsobilosťami (napr. technologické zručnosti aktéra, čas, peniaze). Konkrétna stratégia tvorby a šírenia nepravdivého a zavádzajúceho obsahu sa následne snaží premostiť spôsobilosti a cieľ.³⁹⁾

Obrázok1: Výsek z postu FB stránky Hoaxy a podvody – Polícia SR⁴⁰⁾

Paleta nástrojov na dosiahnutie vytýčeného cieľa aktéra je široká. Vedomá tvorba a šírenie nepravdivých a zavádzajúcich informácií zneužívajú na svoje ciele jednak široké spektrum heuristik, ale napríklad aj technologické možnosti kanálov šírenia. V rámci modi operandi aktérov tvoriacich takýto škodlivý obsah, možno častokrát vidieť cielenie na heuristiku autority. Ilustráciou môže byť jedna z najšírejších dezinformácií v roku 2020 na Slovensku. V tejto dezinformácii sa hovorilo o snahe masovo čipovať ľudí počas plošného testovania na Covid-19. Hneď v prvej vete ilustratívneho príspevku sa autor, v snahe zapôsobiť na heuristiku autority, odvoláva na „odborníka na IT-technológie“. Cielenie na heuristiku autority možno vidieť napríklad aj v priložených ilustráciách a fotkách (obrázok 1), ktoré majú podporiť prvý dojem odbornosti.

37) MINTAL, J. M.: Digitálny model pozornosti..., 2020.

38) VOSOUGHI, S. - ROY, D. - ARAL, S.: The Spread of True and False News Online, 2018.

39) GRAY, C. S.: The strategy bridge : theory for practice, 2010.

40) Hoaxy a podvody - Polícia SR - Posts, 2020.

POZNÁMKY

Čo sa týka modi operandi tvorby nepravdivých a zavádzajúcich informácií, aktéri samozrejme nevytvárajú vždy nový obsah, ale častokrát s menšími alebo väčšími úpravami len preberajú obsah zo zahraničia. V rámci kategorizácie možno teda hovoriť o obsahu primárne domácej alebo zahraničnej provinienencie. Príkladom prvej kategórie je napríklad zámerne upravená fotka z roku 2019 (obrázok 2), na ktorej je vtedajšia prezidentská kandidátka Zuzana Čaputová. Časopis Zem a Vek, ktorý fotku upravil a použil spolu s textom o liberálnom zle na nej Z. Čaputovej zakrivil nos a upravil pery spôsobom pripomínajúcim antisemitskú propagandu, ktorej cieľom bolo poukazovať na „židovské črty“.

Obrázok 2: Upravená fotografia Zuzany Čaputovej ⁴¹⁾

Nepravdivý a zavádzajúci obsah v slovenskom informačnom priestore častokrát nie je originálny, ale jedná sa o preklady textov z iných jazykov, ako tomu bolo napríklad v prípade článku o schopnostiach mrazených citrónov liečiť cukrovku, rakovinu i obezitu (obrázok 3). V takomto prípade hovoríme o nepravdivom a zavádzajúcom obsahu primárne zahraničnej provinienencie.

HLAVNÁ STRÁNKA O NÁS BYLINKY CHOROBY KRÁSA STRAVA KONTAKT

Verte tomu či nie: Citróny zmrazte, postrúhajte a zbavte sa cukrovky, rakoviny i obezity

7. februára 2017 autor: redakcia — 6 komentárov

Obrázok 3: Zahraničná provinienencia ⁴²⁾

Tak, ako majú aktéri tvoriaci nepravdivé a zavádzajúce informácie celú škálu overených prístupov ako navrhnuť úspešne sa šíriaci klamlivý obsah, majú aj celú škálu nástrojov ako tento obsah distribuovať. V rámci úmyselného šírenia takéhoto obsahu možno zvoliť viacero kanálov, či už sú to webstránky, rozhlas alebo sociálne

41) Zem a Vek upravil nos Čaputovej ako na antisemitských karikatúrach, 2019.

42) Verte tomu či nie : Citróny zmrazte, postrúhajte a zbavte sa cukrovky, rakoviny i obezity, 2017.

sieťové služby. Tie posledné pritom predstavujú silnú živnú pôdu pre aktérov zámerne tvoriacich a šíriacich nepravdivý a zavádzajúci obsah, ktorí využívajú spôsob fungovania SSS na amplifikáciu svojho obsahu. V rámci amplifikačných ciest na SSS možno hovoriť o polo/automatizovaných a manuálnych prístupoch. K prvému uvádzanému možno napríklad priradiť možnosť zaplatenia reklamy na daný príspevok. Ďalším populárnym nástrojom z tejto kategórie sú boty, t. j. softvérové programy, ktoré automaticky dokážu zdieľať príspevok obsahujúci isté kľúčové slová, pričom už technicky priemerne zdatný človek dokáže vytvoriť stovky, resp. aj tisíce takýchto botov. Z viacerých výskumov, primárne na sociálnej sieťovej službe Twitter, vyplýva, že boty sú obľúbeným nástrojom, ktorý je využívaný napríklad počas predvolebných kampaní vo viacerých štátoch sveta.⁴³⁾ Ilustráciou môže byť bot aktívny počas japonských volieb v roku 2017 (obrázok 4). Nie na každú situáciu je však vhodné využiť automatizované prístupy amplifikácie, nakoľko tieto sú relatívne ľahko detekovateľné a vypátratelné.

Obrázok 4: Bot aktívny počas japonských volieb v roku 2017⁴⁴⁾

V niektorých prípadoch preto možno badať, že aktér snažiaci sa nepravdivé a zavádzajúce informácie amplifikovať využíva skôr manuálne prístupy, ako napríklad zaangažovanie veľkého množstva osôb, ktoré za neho informáciu manuálne šíria. Ilustráciou takéhoto prístupu môže byť napríklad tzv. čínska 50 centová armáda.⁴⁵⁾ Ide o štátom podporovanú skupinu platených a neplatených provládnych „trolov“ šíriacich čínsku propagandu, vrátane značného množstva nepravdivého a zavádzajúceho obsahu.

Spôsoby úmyselnej tvorby a šírenia nepravdivých a zavádzajúcich informácií sú naozaj pestré. Do arzenálu aktérov šíriacich takýto obsah pribúdajú ďalšie nové a vylepšené spôsoby manipulácie. Nie všetky takéto novinky sa však hneď aj ujmú. Príkladom v rámci tvorby dezinformácií môže byť aktuálne ešte stále nízka miera využívania deepfake videí⁴⁶⁾, čo však ale neznamená, že tomu tak bude aj v budúcnosti.

43) WOOLLEY, S. C.: Automating power : Social bot interference in global politics, 2016.

44) MINTAL, J. M. - VANCE, R.: (Un)Trendy Japan..., 2020.

45) RONGBIN, H.: Manufacturing Consent in Cyberspace..., 2015.

46) Vo všeobecnosti sa pod pojmom deepfake video chápe video, ktoré bolo upravené pomocou algoritmov strojového učenia tak, že nahrádza osobu v pôvodnom videu niekým iným (napr. nahradenie tváre osoby tvárou inej osoby).

POZNÁMKY

4 ZÁVER

Úmyselné šírenie nepravdivých a zavádzajúcich informácií je prítomné v ľudských spoločenstvách už od nepamäti. Expanzia kybernetického priestoru a zvlášť sociálnych sieťových služieb pomohla vytvoriť novú realitu prekonávajúcu fyzické a sociálne bariéry s nedozernými dôsledkami na diverzitu, objem a rýchlosť šírenia nepravdivých a zavádzajúcich informácií.

Ako hovorí Lewandowsky: „*ak značná časť populácie verí v niečo, čo je fakticky nesprávne, takáto situácia môže rýchlo vyústiť do politického a spoločenského rozhodnutia, ktoré je v rozpore s najlepším záujmom danej spoločnosti*“. Podobný scenár platí aj pre jednotlivca. V prípade, že je dezinformovaný môže urobiť rozhodnutia, ktoré tiež nie sú v jeho najlepšom záujme.⁴⁷⁾

Naším spoločným cieľom by preto malo byť hľadanie efektívnych možností ako predchádzať dezinformovaniu jednotlivcov a spoločnosti. Na dosiahnutie tohto cieľa je však najskôr potrebné lepšie pochopiť celú škálu aktérov a procesov prítomných v rámci tvorby a šírenia takéhoto obsahu, či už ide o finančné benefity plynúce z prevádzkovania dezinformačných webových stránok, ktoré je možné limitovať napríklad s pomocou veľkých technologických spoločností prevádzkujúcich reklamné plochy na takýchto stránkach, alebo zmenou fungovania sociálnych sieťových služieb tak, aby vo väčšej miere odstraňovali dezinformačný obsah. Ciest na zlepšenie situácie je mnoho.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

A Multi-Dimensional Approach to Disinformation : Report of the Independent High Level Group on Fake News and Online Disinformation [online]. European Union, 2018 [cit. 2021-12-05]. Dostupné na internete: <<https://data.europa.eu/doi/10.2759/739290>>.

Anglickým výrazem roku je 'fake news' : Trump se prohlásil za jeho autora, jazykovedci to odmítli [online]. iROZHLAS, 2017 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/anglickym-vyrazem-roku-je-fake-news-trump-se-prohlasil-za-jeho-autora_1711030612_haf>.

BENKLER, Y. - FARIS, R. - ROBERTS, H.: *Network propaganda : manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. New York : Oxford University Press, 2018. 472 s. ISBN 978-0190923631.

BOWD, S.: Simon of Trent. In: *Oxford Bibliographies : Renaissance and Reformation*. New York : Oxford University Press, 2020. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1093/obo/9780195399301-0433>>.

BUCHANAN, T.: Why Do People Share Disinformation On Social Media? [online]. Centre for Research and Evidence on Security Threats, 2020 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <<https://crestresearch.ac.uk/resources/disinformation-on-social-media/>>.

CUNHA, E. - MAGNO, G. - CAETANO, J. - TEIXEIRA, D. - ALMEIDA, V.: Fake News as We Feel It : Perception and Conceptualization of the Term 'Fake News' in the Media. In: 47) LEWANDOWSKY, S. et al.: Misinformation and Its Correction..., 2012.

Social Informatics : 10th International Conference, SocInfo 2018, St. Petersburg, Russia. Cham : Springer International Publishing, 2018. ISBN 978-3-030-01129-1. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01129-1_10>.

FATHAIGH, R. Ó. - HELBERGER, N. - APPELMAN, N.: The Perils of Legally Defining Disinformation. In: *Internet Policy Review*, roč. 10, 2021, č. 4. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.14763/2021.4.1584>>.

GRAY, C. S.: *The strategy bridge : theory for practice*. New York : Oxford University Press, 2010. 336 s. ISBN 978-0199579662.

Hoaxy a podvody - Polícia SR - Posts [online]. Facebook, 2020 [cit. 2021-12-05]. Dostupné na internete: <<https://www.facebook.com/hoaxPZ/posts/824205258407343>>.

HSIA, R. P.: *Trent 1475 : Stories of a Ritual Murder Trial*. New Haven : Yale University Press, 1992. 208 s. ISBN 978-0300068726.

KLINGOVA, K.: What Do We Know About Disinformation Websites in the Czech Republic and Slovakia? [online]. GLOBSEC, 2018 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <<https://www.globsec.org/news/what-do-we-know-about-disinformation-websites-in-the-czech-republic-and-slovakia/>>.

Konšpiratori.sk [online]. Konspiratori.sk, 2021 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <<https://konspiratori.sk/>>.

LEWANDOWSKY, S. - ECKER, U. K. H. - SEIFERT C. M. - SCHWARZ N. - COOK, J.: Misinformation and Its Correction : Continued Influence and Successful Debiasing. In: *Psychological Science in the Public Interest*, roč. 13, 2012, č. 3, s. 106-131. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1177/1529100612451018>>.

MARWICK, A. - LEWIS, R.: Media Manipulation and Disinformation Online [online]. Data & Society Research Institute, 2017 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <<https://datasociety.net/library/media-manipulation-and-disinfo-online/>>.

MINTAL, J. M.: *Digitálny model pozornosti : platformová štruktúra sociálnych sieťových služieb*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2020.

MINTAL, J. M. - KALMAN, M. - FABIÁN, K.: Hide and Seek in Slovakia : Utilizing Tracking Code Data to Uncover Untrustworthy Website Networks. In: *Disinformation in Open Online Media : Third Multidisciplinary International Symposium, MISDOOM 2021, Virtual Event, September 21–22, 2021, Proceedings*. Cham : Springer International Publishing, 2021. S. 101-111. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-87031-7_7>.

MINTAL, J. M. - RUSNÁK, A.: Slovakia : Snake Oil Spills onto the Web. In: *The Unbearable Ease of Misinformation*. Budapest : Center for Media, Data and Society at Central European University, 2020. Dostupné na internete: <<https://cmds.ceu.edu/sites/cmcs.ceu.hu/files/attachment/article/1943/theunbearableeaseofmisinformation.pdf>>.

MINTAL, J. M. - MACKO, A. - PAĽA, M. - PIROSKOVÁ, F. - YAKUBETS, P. - UŠIAK, J. - FABIÁN, K.: Examining the Tech Stacks of Czech and Slovak Untrustworthy Websites. In: *Communication and Smart Technologies : Proceedings of ICOMTA 2021*. Singapore : Springer Singapore, 2021, s. 31-39. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1007/978-981-16-5792-4_4>.

POZNÁMKY

MINTAL, J. M. - VANCE, R.: (Un)Trendy Japan : Twitter bots and the 2017 Japanese general election [online]. Zenodo, 2020 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.5281/ZENODO.1413589>>.

Monitoring extrémistov na sociálnych sieťach [online]. Blbec.Online, 2021 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <<https://blbec.online>>.

MUELLER, R. S.: *Report on the Investigation into Russian Interference in the 2016 Presidential Election*. Washington, D. C. : U. S. Department of Justice, 2019. 182 s.

NENADIĆ, I.: Unpacking the 'European Approach' to Tackling Challenges of Disinformation and Political Manipulation. In: *Internet Policy Review*, roč. 8, 2019, č. 4. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.14763/2019.4.1436>>.

PANCZO VÁ, Z.: *Konšpiračné teórie : témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava : VEDA, Ústav etnológie SAV, 2017. 160 s. ISBN 978-8-224-1546-0.

RID, T.: *Active Measures : The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. London : Profile Books, 2021. 528 s. ISBN 9781788160759.

RONGBIN, H.: Manufacturing Consent in Cyberspace : China's 'Fifty-Cent Army'. In: *Journal of Current Chinese Affairs*, roč. 44, 2015, č. 2, s. 105-134. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1177/186810261504400205>>.

Slovakia [online]. Reuters Institute Digital News Report, 2020 [cit. 2021-12-10]. Dostupné na internete: <<https://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/slovakia-2020/>>.

Special Report : Top Brands Are Sending \$2.6 Billion to Misinformation Websites Each Year [online]. NewsGuard, 2021 [cit. 2021-12-10]. Dostupné na internete: <<https://www.newsguardtech.com/special-reports/brands-send-billions-to-misinformation-websites-newsguard-comscore-report>>.

TETER, M.: *Blood libel : on the trail of an antisemitic myth*. Cambridge, London : Harvard University Press, 2020. 304 d. ISBN 978-0674240933.

USCINSKI, J. E.: Conspiracy Theories. In: *The Oxford Handbook of Electoral Persuasion*. New York : Oxford University Press, 2020. S. 522-553. ISBN 9780190860806. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190860806.013.21>>.

Verte tomu či nie : Citróny zmrazte, postrúhajte a zbavte sa cukrovky, rakoviny i obezity [online]. domácaliecba.sk, 2017 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <<https://web.archive.org/web/20181002114329/http://domacaliecba.sk/verte-tomu-ci-nie-citrony-zmrazte-postruhajte-zbavte-sa-cukrovky-rakoviny-i-obezity>>.

VOSOUGHI, S. - ROY, D. - ARAL, S.: The Spread of True and False News Online. In: *Science*, roč. 359, 2018, č. 6380, s. 1146-1151. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1126/science.aap9559>>.

WOOLLEY, S. C.: Automating power : Social bot interference in global politics. In: *First Monday*, roč. 21, 2016, č. 4. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.5210/fm.v21i4.6161>>.

WU, T.: *The Attention Merchants : The Epic Scramble to Get Inside OurHheads*. 1. vyd. New York : Alfred A. Knopf, 2016. 403 s. ISBN 9780385352017.

Zem a Vek upravil nos Čaputovej ako na antisemitských karikatúrach [online]. O médiách.com, 2019 [cit. 2021-12-09]. Dostupné na internete: <<https://www.omediach.com/hoaxy/15215-zem-a-vek-upravil-nos-caputovej-ako-na-antisemitskych-karikaturach>>.

TÉMY NA VEDENIE ZÁVEREČNEJ DISKUSIE

1. Aké sú v slovenskom informačnom priestore dominantné kanály šírenia nepravdivého a zavádzajúceho obsahu?
2. Aké sú motívy tvorcov nepravdivých a zavádzajúcich informácií?
3. Aké sú vysvetlenia nevedomého zdieľania nepravdivých a zavádzajúcich informácií?
4. Akú úlohu zohrávajú platformy v kontexte nepravdivých a zavádzajúcich informácií?
5. Vychádzajúc z pohnútok tvorcov nepravdivých a zavádzajúcich informácií, aké sú možné kroky, ktoré by mohli potencionálne pomôcť zamedziť vytváraniu a šíreniu takéhoto obsahu?